

УПРАВЛЕНИЕТО НА ФИНАНСИТЕ В КЛАСИЧЕСКА АТИНА

Стела Монева

Като се изучава сложната история на класическа Атина, не бива да остане без внимание значителен кръг въпроси, свързани с управлението на финансите. Дори според съвременните стандарти, обществените приходи и разходи в древна Атина са много. Като правило всички важни решения в тази област са вземани от демоса (обединен в народното събрание), но редица от дейностите са поверени на други финансови институции. От такава гледна точка наличните и разнообразни изворови данни до този момент не са получили убедително и непротиворечиво тълкуване, въпреки някои успешни, но частично направени опити (Латышев, 1897–1899³: 275; Hignett, 1967⁴: 124, 252; Meiggs, 1972: 40; Rhodes, 1972: 88–99).

За начало трябва да се отбележи, че голяма част от финансовата власт в древна Атина се намира в ръцете на централен управленски орган – Съвета на 500-те (Буле). Именно завеждането на държавните финанси е една от важните страни на самостоятелната дейност на Съвета (Rhodes, 1972: 88–99). По епиграфски данни може да се види най-ранната му поява във финансовата сфера по повод на събирането на данъка от съюзниците в Делоската симахия. Според закон на Клиний, вероятно от 447 г. пр.Хр. (ML, 46, 5–11), Булето се превръща в главната държавна власт, която се занимава със събирането на данъка. Клиний нарежда на съюзниците на Атина градове заедно с данъка си да носят плочка, на която е посочена сумата за изплащане. Данъкът трябва да бъде внесен в Булето и там да се прочете написаното на плочката. Това свидетелство на практика означава, че индивидуалните плащания от атинските съюзници се извършват в присъствието на Булето. Връзката на Съвета с тази задача се потвърждава от пасажи и в други закони (напр. ML, 68, 52–57; 69). Освен това, има съюзни градове, които не са платили своите данъци, и тогава им се налагат глоби. Всеки ден Булето се събира да разглежда и потвърждава пристигналите глоби, размерът на които е излаган на Акропола и в Булевтериона (ML, 69, 12–26) (Кондратюк, 1983: 330).

Управлението на свещените хазни е от голямо значение за обществените дела в древна Атина. В тази посока Булето показва интерес към общественото съкровище в Партеона. По думите на Аристотел, свещените украшения и съкровището се приемат в присъствието на Съвета (Arist. Athen. Pol. 47, 1). Според декрети от втората половина на V в. пр.Хр., Булето е свързано също и с финансите на Елевзинския култ. Посвещенията се извършват с участието на булевтите, описът на жертвоприношенията се прави както в Елевзин, така и в Булевтериона (ML, 73, 36–44; 27–30). През 403 г. пр.Хр. и по-късно през 353 г. пр.Хр. Елевзинският култ е реорганизиран, но изглежда на Булето се дава контрол над някои постъпления. Декрет от времето на Архидамовата война показва други свещени хазни, които са заинтересували Съвета (IG I² 79) (дискусия в: Meritt, 1967: 123–124). В тези отбелязани случаи отношението на Булето е нещо повече от чисто религиозно и препраща вниманието към финансовата сфера.

Друго финансово занимание на Съвета са наемите и таксите. Такива договори се сключват от $\omega\lambda\eta\tau\alpha\acute{\iota}$ под надзора на Булето. Според “Атинската полития” на Аристотел (47, 2–3), полетите предоставят на Съвета избелени с гипс плочици/дъсчици с вписаните наеми и данъци, събрани за една година, имената на наемателите, както и цената, която предлагат. Най-вероятно полетите съставят детайлен договор за одобрение от Булето във връзка с търговете за разработка на рудниците (главно в Лаврион) и за всички полисни договори. В изворите се среща случай и за договор с едно лице, за който дава сведение ораторът Андокид. Епизодът представя решението на Булето да се определи мито, с по-голям размер от прилаганото от някой си Агирий (Andoc. 1, 134). Тук контролът и дискусиата пред булевтите спомагат за да се защити интереса на цялата полисна общност. Наемите от владенията на храмовете са внасяни от архонта – базилевс също в Съвета, т.е. той работи под надзора на булевтите (Arist. Athen. Pol. 47, 4). Епиграфски данни говорят, че Булето наблюдава и наемите на специалните терени, както и тяхната поддръжка: засаждането на маслинови дръвчета, почистването на канавките от дъждовната вода и др. (IG I² 94, 11–28; 29–38). Според законите Съветът е овластен да следи за закъснелите плащания и да отбелязва дължниците към държавата. За целта се изготвят специални списъци, съставени съобразно срока на плащежа. Внесините вече суми се зачеркват

в списъците, в присъствието на Булето и в Булевтериона. Закъснелите с плащанията се отбелязват като длъжници и подлежат на наказание (Arist. Athen. Pol. 47, 5; 48, 1).

Освен с държавните постъпления, Булето се занимава и с държавните разходи. Плащанията за нуждите на държавата се извършват от множество длъжностни лица, а крайният контрол принадлежи на народното събрание. През IV в. пр.Хр. финансовата организация на полиса се усложнява. Доколкото може да се каже, всяко плащане от държавната хазна е определяно за дадена цел. Булето също има разходна сметка, като например да финансира обнародването на собствените си декрети върху каменни стели (IG 2² 120, 21–22) и общите си религиозни ритуали (IG 2² 223 B, 5). Само Съветът има достъп до информацията дали има нужда от допълнителни данъци, или дали полисът може да си позволи нови разходи от наличните ресурси и това също трябва да е била причината за финансовата власт на булевтите.

От средата на IV в. пр.Хр. вече се появява длъжността на главния ковчезник и неизбежно се проявява тенденция новите служители да изместят Булето като източник на финансова мъдрост. Финансовият контрол преминава в ръцете на опитни хора с доказани способности, за което пример е славата на Ликург, като виден финансист. Донякъде е загатка конституционният пост който той заема в течение на 12 години, но директно е описан като ковчезник (ταμίας) (Ps. Plut. X. Or. 841 B).

На следващо място трябва да се обърне внимание на различните изборни длъжностни лица, дейността на които повече или по-малко е свързана с финансите на полиса. Като най-рано учредена може да се посочи длъжността на κωλακρέται. Смята се, че наименованието “колакрети” произлиза от κῶλον – “крайник, член” и е свързано с разчленяването и разпределянето на закланите и опечени за жертвоприношение животни, принасяни от царете. От древни времена колакретите представляват особена икономическа институция, която получава от Съвета обществени средства и ги изразходва за нуждите във връзка с различните култове към боговете. Впоследствие те завеждат цялото държавно стопанство. От времето на Клистен обаче (508 г. пр.Хр.), правомощията им са ограничени. Колакретите започват да отговарят за сумите, назначени за свещени нужди, за издържане на Пританея, за заплати на хелиастите, а също и за необходимите средства за издълбаване върху камък на

народните постановления. Те събират съдебните налози и следят за тяхното изразходване. Възможно е към края на V в. пр.Хр. колегията да е разпусната.

След Клистен главни ковчежници (ταμίαι) стават десет ἀποδέκται – ”получатели”, избирани по жребий – по един от всяка фила и завеждащи държавната хазна (Arist. Athen. Pol. 48, 1). Аποδέκται в присъствието на Съвета приемат данъците, преките налози и мита (освен съдебните, които влизат в касата на колакретите) и съдят за по-маловажни спорове при тяхното внасяне, а по-важните предават на съда на заклетите съдии (Pollux. Onom. 8, 97). Те водят списъците за дълговете към държавата, проверяват ги в присъствието на Съвета, приемат и изключват от списъка изплатените дългове. От държавната хазна апоδέκται изплащат суми за разходи по управлението, предвидени от закона, като например заплатите на магистратите, възнагражденията за участие в заседанията на Съвета и народното събрание. За тези суми те дават отчет пред Съвета на 500-те още на следващия ден след заплащането им (Arist. Athen. Pol. 48, 1–2). Аποδέκται не се споменават след 20-те години на IV в. пр.Хр. и може да се мисли, че длъжността им е унищожена.

Завеждането на държавната хазна е прерогатив на ὁ ἐπὶ τὸ διοίκησεν. Той има върховен надзор над цялото стопанство, грижи се за събирането на доходите и правилното им разпределение като разходи. Пръв такъв е Аристид (Plut. Arist. 4). Този държавен ковчежник е избран на всеки четири години, без право повторно да заема длъжността. При него има особен финансов секретар, който води сметките за доходите и във всяка притания представя за тях отчет в народното събрание. От заемалите поста особено значение има споменатият оратор Ликург, който във втората половина на IV в. пр.Хр. дълго време с чест управлява финансите (Ps. Plut. Vit. X Or. 852 b; Diod. 16, 88, 1).

В 354 г. пр.Хр. е образувана от Евбул специална хазна за зрелищни пари, в която започват да постъпват отсатъците от разходите по държавното управление, употребявани преди за военна издръжка. Фондът започва да се използва не само за посещение на празници и театър, но и за основни обществени дйности, както защитни, така и граждански (Aeschin. 3, 25; Dem. 3, 29). За завеждането на тази хазна ежегодно се избира с хейротония в народното събрание ковчежник с титлата οἱ ἐπὶ τὸ θεωρικόν. (Arist.

Athen. Pol. 43, 1). Тази институция има за известен период голямо влияние, като отговорникът за теорикона започва да се разпорежда с почти цялото държавно стопанство. Има предположения (Rhodes, 1972: 235–240), че длъжността се изпълнява не от едно, а от около десет лица, базирани на сведение в Аристотел, където тези “разпоредители на средствата” са споменати в множествено число (Athen. Pol. 47, 2). В Есхин обаче се казва за лице “избрано да завежда зрелищните пари”, т.е. в единствено число (Aeschin. 3, 25), което навежда към по-вероятното мнение, че един атинянин е отговорник за теорикона (Develin, 1989: 7).

По времето на Демостен голяма роля играе военната хазна. Изглежда около 338 г. пр.Хр. фондът от средствата за празниците (теорикон) е пренасочен за военни нужди. Тази военна каса се завежда от ковчежник наречен $\tau\alpha\mu\acute{\iota}\alpha\varsigma\ \tau\omega\nu\ \sigma\tau\alpha\tau\iota\omega\tau\iota\kappa\acute{o}\nu$, който се избира с хейротония и изпълнява задълженията си от едни Панатенеи до следващите Панатенеи (Arist. Athen. Pol. 43, 1). Тамият на военната хазна по постановление на Съвета и народното събрание изплаща пари преди всичко за военни нужди, а в случай на възможност и за други извънредни разходи (Dem. 49, 12; 50, 10). Значението на тази длъжност постепенно се увеличава, така че ковчежникът на военните суми започва да завежда всички обществени доходи, превръща се в главен финансов магистрат и продължава да съществува даже в римско време (Латышев, 1897–1899³: 277).

Към финансовата сфера на полиса се причисляват и свещените хазни. На първо място е тази на богинята Атина, чиито съкровища се управляват от 10 тамии на богинята, избирани чрез жребий – по един от всяка фила (Arist. Athen. Pol. 43, 1). Всеки от тези ковчежници трябва да принадлежи към най-богатото съсловие на пентакосиомедимните. Свещената хазна не е идентична с държавната, но в случай на необходимост държавата прибегва до заеми от тази хазна, за които плаща проценти и, според възможностите, погасява и самите дългове. За всеки заем от хазната на богинята Атина се изисква специално народно постановление. Под надзора на тези тамии е доверена и държавната хазна, която се съхранява в едно от помещенията на Партедона в качеството на депозит. Ежегодно през малките Панатенеи те дават отчет за наличните суми и съкровища, за новите попълнения и за издръжката през изтеклата година. На всеки четири години, по време на Великите Панатенеи, се представя

общ финансов отчет за отминалите четири години, като този отчет се записва върху каменна повърхност.

Около 434–433 г. пр. Хр. е учредена десетчленна колегия от ковчежници за завеждане на свещените суми, които принадлежат на други божества (Develin, 1989: 8). Тяхната хазна, разбира се, е по-бедна от тази на богинята Атина, но от нея също се отпускат пари в кредит за държавни нужди, приемат се процентите и заплащането на дълговете. Следват се същите правила, на които са подчинени тамииите на богинята Атина. Известно е, че при архонта Евклид (403–402 г. пр. Хр.) хазната на Атина е съединена с хазната на другите богове, вследствие на изтощението от Пелопонеската война, но скоро двете колегии отново са разделени и съществуват по отделно до 20-те години на IV в. пр.Хр. (подробно: Ferguson, 1932: 104). В дейността и на двете хазни участват секретари (Ferguson, 1898: 70).

С учредяването на Първия атински морски съюз възниква колегията на ἑλληνοταμίαι – те, т.е. пазителите на общоелинската каса (Thuc. 1, 96, 2). Хелинотамиите са колегия в състав от десет души, като всеки от тях има право на един съветник – паредър. Главно задължение на тези длъжностни лица е да събират вноските на съюзниците и първоначално завеждат само намиращата се на остров Делос съюзна хазна. Когато хазната е пренесена в Атина през 454 г. пр.Хр. те се превръщат във важни финансови чиновници с широк кръг на дейност (Meiggs, 1972: 40). Приемат данъка от съюзниците, водят списъка на длъжниците, предават средства на ковчежниците на Атина за съхранение, от тази каса плащат по народни постановления пари на стратезите за водене на военни действия, за изхранване на конницата, понякога извършват раздаването на средства за народа по празниците. След разпускането на съюза тази институция престава да съществува.

Към финансовите магистратури се отнасят така наречените полети (πωληταί) и логисти (λογισταί). Полетите се избират всяка година чрез жребий – по един от фила (Arist. Athen. Pol. 47, 2–3). Те дават на откуп държавното имущество (напр. разработката на рудниците), продават конфискувано имущество (на престъпници, на неизправни държавни длъжници) или на метеки, които не са платили данъците си. Полетите трябва да наблюдават за постъпването на доходите в срок, за което се водят

особени списъци за всеки платеж и очаквания срок на постъпването му. Списъците за доходите те предават на Съвета на 500-те, а получените средства преминават в държавната хазна. Полетите осъществяват дейността си в специална кантора, наречена Полетерий.

Логистите са колегия от десет души, избирани също чрез жребий всяка година, по един от фила (Arist. Athen. Pol. 54, 2). Те приемат финансовите отчети на магистратите, отчисляват 1/60 част от данъка за хазната на Атина, водят сметки за дълговете към боговете и пресмятат техните проценти. С други думи логистите са финансови контрольори. Ако те установят злоупотреби в дейността на магистратите, то тогава делото се предава в дикастериите. Заедно с логистите, в качеството на техни помощници, са избирани по същия начин десет *συνήγοροι* (държавни контрольори) (MacDowell, 1971: 198; Rhodes, 1981: 597) и *εὔθυνος* (финансов ревизор), отново десет на брой. Те извършват разследване на състоянието на отчетите на длъжностните лица. На тях се подават жалби от магистратите, които вече са предали своя отчет, в течение на три дни след представянето му. Ако това е определяно за държавно престъпление, то чрез тесмотетите делото се насочва към Хелиеята.

Съществуват и т.нар. *πράκτορες* – “събирачи на налози”, които изискват паричните глоби от лица, осъдени на тях от съда. За това председателят на съда им връчва списъци с имената на подобни лица и с обозначената сума на глобата.

В ораторската проза се срещат съвсем слабо проучени магистрати от финансовата сфера, които изглежда изпълняват временни функции. Андокид (4, 11) говори за десет такти (Develin, 1989: 10), избирани около 434–433 г. пр.Хр. по повод провеждането на реформа за увеличаване данъка от съюзниците на Атина. А според Есхин (3, 25), в града се избира особен надзирател, който дава отчет за държавните доходи. Вероятно това е същото лице, което се идентифицира с антиграф (Hagrostat. s. v. *ἀντιγραφεύς*), но се отличава от наречения по същия начин секретар на Булето (Rhodes, 1972: 238–240).

Накрая няколко думи за местните финансови институции, които са особено трудни за изследване, поради беглото им отразяване в изворите. Освен демарха, във всеки дем има по двама ковчежници (*ταμίαι*), отделно от централните (Highett, 1967: 137, 142). Могат да се предположат още антиграфи, които обслужват местните култове. Съществуват и

специални комисии, с вариращ брой на членовете, на които се възлагат специфични дейности. Две от тях, например, са заети с наемането на земите (Osborne, 1985: 78–79).

Филите, подобно на демите, представляват териториални единици със собствено управление и имущество. Начело на всяка фила стоят няколко (може би трима, съответстващи на броя на тритиите) ἐπιμέληται της φυλής, ежегодно избирани филети (Латышев, 1897–1899³: 198). Тези “ръководители” освен, че завеждат администрацията на филата, отговарят заедно с ковчезника за обществената хазна на филата.

Трите тритии, от които се състои всяка Клистенова фила, също имат свои старейшини наречени τρίττωρχοί. Те се занимават с доходи, разходи и издават постановления. Споменаванията за тритиите в античната традиция са малко на брой и тяхното значение като политически, административни, а и финансови единици не е напълно изяснено.

Представено по този начин управлението на финансите в класическа Атина показва, няколко основни особености. На първо място може да се отчете, че в тази сфера са задействани ежегодно стотици атински граждани. Това са членовете на Съвета на 500-те, които контролират в различно време редица финансови дейности. Избират се всяка година множество длъжностни лица, които съставят определени финансови колегии като правило в състав от 10 души (аподекти, полети, логисти и др.). Съветът на 500-те и изборните магистрати представят централната държавна власт по финансовите въпроси. На локално ниво по деми, фили и тритии също се регистрират атински граждани, обвързани с финансови задължения. На второ място финансовото управление в класическа Атина изглежда доста гъвкава система. Съобразно нуждите на полиса, периодично се появяват институции със специфични финансови задачи, а други с течение на времето биват разпуснати (хелинотамии, аподекти, такти). Освен това, изглежда понякога атиняните съсредоточват голяма финансова власт в ръцете на специални отличили се личности (Аристид, Евбул, Ликург), въвеждайки длъжностите на държавен ковчезник, ковчезник на теорикона, на стратиотикона. На практика, атинската държава изглежда обхваната от цяла мрежа финансови институции, които успешно осъществяват финансовото управление. Това свидетелства, че атиняните се отнасят с голямо внимание към финансите на полиса.

ЛИТЕРАТУРА

- Кондратюк, М.** АРХЭ и афинская демократия. – В: Античная Греция. Становление и развитие полиса. Т. 1. Москва, 1983, с. 327–365.
- Латышев, В. В.** Очерк греческих древностей. СПб., 1897–1899³. Ч. 1.
- Develin, R.** Athenian Officials 684–321 B. C. Cambridge, 1989.
- Meritt, B. D.** Greek Historical Studies. Lectures in Memory of L. T. Semple. First Series. Princeton, 1967.
- Rhodes, P. J.** The Athenian Boule. Oxford, 1972.
- Rhodes, P. J.** A Commentary on the Aristotelean Athenaion Politeia. Oxford, 1981.
- Ferguson, W. S.** The Athenian Secretaries. Cornell Studies in Classical Philology, 7. New York, 1898.
- Ferguson, W. S.** The Treasurers of Athena. Cambridge, Mass., 1932.
- Hignett, C.** A History of the Athenian Constitution to the End of the Fifth Century B. C. Oxford, 1967⁴.
- MacDowell, D. M.** Aristophanes: Wasps. Oxford, 1971.
- Meiggs, R.** The Athenian Empire. Oxford, 1972.
- Osborne, R.** Demos: The Discovery of Classical Attica. Cambridge, 1985.

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ

- IG – Inscriptiones Graecae. Vol. I, Berlin, 1873.
- ML – Meiggs R., Lewis D. M. A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B. C. Oxford, 1969.